

Mutatvány a Történeti magyar családnévatlasz lexikális térképlapjaiból¹

A családnevekhez mint nyelvészeti forrásokhoz kapcsolódó névföldrajzi kutatások terén újabban számos munka látott napvilágot, amelyek egyöntetűen hangsúlyozták az ilyen irányú vizsgálatok fontosságát és használhatóságát a nyelvészeti, a névtani és a kapcsolódó interdiszciplináris vizsgálatok terén. Ezek a munkák jellemzően konkrét példa segítségével kívánták igazolni egy-egy nyelvészeti kérdés korábbi megoldásait vagy újabb elképzeléseket fogalmaztak meg.

1. A szinkrón családnévföldrajzi vizsgálatok terén Vörös Ferenc munkáit említhetjük, aki a Mai magyar családnévatlasz elektronikusan tárolt adatbázisának létrehozásával (MMCsA.) a 2009. január 1-jei eszmei állapot szerinti magyarországi lakosság teljes névsorának előfordulási adatai alapján megyei és települési bontásban mutatja be a családnevek térbeliségének ábrázolását a mai ország határain belül (Vörös 2010a). Vörös ebből az anyagból a közelmúltban közreadta a tízezer előfordulásnál gyakoribb 106 családnév térképlapjait, melyekhez néhány fonetikai, morfológiai, morfoszemantikai, szemantikai és ortográfiai jelenségeket bemutató térképet is kapcsolt (2014). Idő közben a szerző az 1720-as országos összeírás névanyagát is elkezdte feldolgozni (véltetően a levéltári digitalizált anyagra építve), melyből az 1910-es közigazgatási megyehatárookra vetítve történeti névföldrajzi kartogramokat hozott létre. Ezek közül a fenti kötetben megjelentette 16 gyakori családnév (*Somogyi, Budai, Szilágyi, Horvát, Tót, Balog, Kis, Nagy, Német, Kovács, Molnár, Pap, Papp, Szabó, Takács, Varga*) történeti névföldrajzi térképlapjait is.

2. A Történeti magyar családnévatlaszhoz kapcsolódó kutatások az elmúlt időszakban a fentiekkel párhuzamosan zajlottak. 2011-ben tájékoztatást adtunk a munkálatokról és tervekről (N. FODOR–LÁNCZ 2011), egyúttal rávilágítottunk a történeti anyag pozitívumaira és korlátaira reflektálva a szinkrón névföldrajzi kutatásokra is. A névföldrajzi célú történeti személynévi adatbázis kiinduló alapjának az 1715-ös első országos összeírás névanyagát jelöltük meg mint olyan egységes és homogén korpuszt, amely a XVIII. század eleji névföldrajzi viszonyokat leginkább reprezentálni tudja, mivel statisztikai értékkel bíró adatmennyiséget tartalmaz a korabeli országterület kétharmadának adófizetésre kötelezett lakosságáról. Nyilvánvalóan nemcsak a történettudományi felhasználást korlátozzák az összeírás keletkezési körülményeinek bizonyos hiányosságai, hanem a névtani szempontú

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

elemzést is megnehezítik (ilyen pl. Erdély, Horvát-Szlavónország, Bánság és Vas megye hiánya, a bizonyos társadalmi csoport korlátozott képviselése az anyagban stb.). Ezt enyhítendő már akkor megjelöltük célként az adatbázisnak a teljes 1720-as (második) országos összeírással való kibővítését (N. Fodor–Láncz 2011: 181; N. Fodor 2011: 98), melynek digitalizált anyagát 2012-ben a Magyar Országos Levéltár a kutatás rendelkezésére bocsátotta. Az előzetes reményeink, amely jóval terjedelmesebb anyagot feltételezett — hiszen az előző adóösszeírás öt évvel későbbi megismétlésének éppen az volt a célja, hogy nagyságrendekkel több adófizetőt találjon az ország területén —, nem váltak valóra. A közigazgatásilag különálló Erdélyre, valamint Horvát- és Szlavónországra továbbra sem terjedt ki az összeírás hatálya, de a Bánság 1718-ban történő visszafoglalása után joggal feltételezhető volt az ott élő lakosság számbavétele is. Vas megye adófizetői ugyan már megismerhetővé váltak az 1720-as összeírásban, de a Bánság területe továbbra is fehér folt maradt. A szám adatok terén sem lett lényegi eltérés, hiszen az 1715-ös összeírás 165400 nevével szemben az 1720-as összeírásban 178500 név áll, a különbség hozzávetőlegesen Vas vármegye 14 ezres névállományának feleltethető meg. Így tulajdonképpen két, közel azonos nagyságú adatbázis összeállítására nyílt lehetőség. Ezek a források nyilván a korabeli Magyarország lakosságának csupán egy részét (4–4,5%-át) foglalták magukban, azonban bővebb (pl. a nemességre is kiterjedő) számbavétel nem áll rendelkezésünkre a XVIII. század elejéről s az azt megelőző évszázadokból, így ezen források jelentősen felértékelődnek a különböző célú kutatások számára.

A XVIII. század eleji személynevek jelentős forrásértéke abban áll, hogy ez az az időszak, amely egyfajta átmenetet jelent a természetes és a mesterséges családnévanyag kialakulása és rögzülése között (erre l. Farkas 2003; N. Fodor 2012a). Előbbi kapcsán a családnév 14–15. századi kialakulására gondolhatunk, míg utóbbi a családnév-változtatás 19–20. századi korszakát jelenti, melyben a korábbi névkorpusz új (jelentős számban mesterséges) elemmel bővült (vö. Farkas 2010).

3. A XVIII. századi személynevek térbeliségének ábrázolásához egy adatbázis-kezelő szoftveren túl megfelelő alaptérképre is szükség van, amely lehetővé teszi az adatok hiteles megjelenítését. Mivel az adófizetők összeírása a közigazgatási egységek (vármegyék, kerületek, szabad királyi városok) szerint történt, a korabeli viszonyokat nem lett volna célravezető figyelmen kívül hagyni. Noha tudjuk, hogy a nyelvi folyamatok nem függenek a mesterségesen meghúzott közigazgatási határoktól, mégis a más nyelvészeti munkákhoz (l. pl. helynévfeldolgozások) hasonlóan most sem volt célravezető (praktikus okokból) ettől teljes mértékben függetlenedni. Ezzel kapcsolatban rögtön alapvető problémával kellett

szembesülni, nevezetesen azzal, hogy a vizsgált időszakra nézve nem rendelkezünk olyan közigazgatási térképpel, amely a korabeli megye- és járáshatárokat megfelelően ábrázolná. Vörös Ferenc erre hivatkozva, használja a térképes megjelenítésre az 1910-es állapotokat megjelenítő országtérképet, amely az adatok megjelenítésében óhatatlanul is torzulást eredményez, hiszen az 1876–1881 között zajló megyerendezés során a korábbi közigazgatási egységek (kerületek, vidékek, székek, szabad királyi városok) megszüntetésével gyökeresen átalakult a Magyarország közigazgatási felosztása a korábbi évszázadokhoz képest.²

A közigazgatási felosztás háromféle térképes megoldást eredményezhet: megyei, járási és települési alapú ábrázolást. A valóságos határvonalakat követő megyei bontás tekintettük továbbra is alapábrázolásnak. A települést viszont azért nem tartjuk célravezetőnek, mert sok esetben a térképet áttekinthetlenné tenné, mivel 1715-ben 7300, 1720-ban 7650 települési egység alapján kellene az adatokat megjeleníteni. Emellett a gyakorisági kimutatásnak sem lenne értelme, mivel a leggyakoribb családnevek esetében is csupán egy-két előfordulással lehet számolni településenként. A megyei felosztás mellett ezért — véleményem szerint — a legcélravezetőbb a kisebb járási közigazgatási egységek szerint bemutatni a névadatok arányait.

Míg olyan térképet könnyen találunk, amely az ország megyerendezés előtti megyefelosztását tartalmazza, a korabeli járáshatárokról viszont semmilyen ábrázolással nem rendelkezünk. A hiteles ábrázoláshoz érdekében ezért saját alaptérképet készítettünk

Az 1715-ös és 1720-as összeírás a megyei tagolást megtartotta, de a járások már nem minden megye esetében jelentek meg (pl. Sáros, Ugocsa, Zemplén, Árva, Baranya, Moson, Tolna, Veszprém, Vas megye), így kénytelenek voltunk más közel korabeli vagy a századból fennmaradt forrásokra (pl. Bél Mátyás *Notitia Hungariae novae...* c. munkájának megyeleírásaira) hagyatkozva rekonstruálni a korabeli magyar közigazgatási határokat. A hosszú időt igénybe vevő munka révén azonban olyan történeti földrajzi értékkel bíró alaptérkép született, amelyet többek között a történészek is eredményesen használhatnak a magyar közigazgatás-történeti kutatásaikhoz.

4. Az alábbiakban a Történeti magyar családnévatalaszhoz kapcsolódó kutatási projekt etimológiai, nyelvjárás-történeti és etnikai rekonstrukciós elemzésekhez történő felhasználhatóságát lexikális névföldrajzi térképlapok segítségével mutatom be. A hazai családnév-földrajzi kutatásokban a névföldrajzi térképlapok hasznosítása kétféle módon történhetett: egyrészt valamilyen nyelvészeti problematika kapcsán az érvelésben voltak

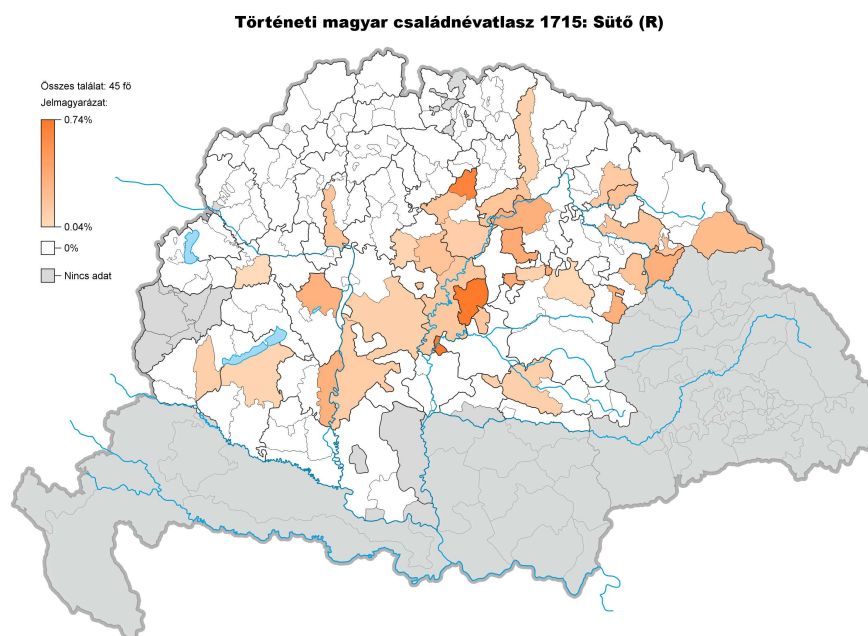
² Fontos kérdés, hogy ilyen esetben a települések névadatai valóban a megfelelő közigazgatási egységekhez vannak-e hozzárendelve.

segítségként bevonva (l. pl. Vörös 2011: 15–23, 2013; Farkas–Slíz 2011; N. Fodor 2012b); másrészt egy-egy kartogram önelvű elemzése vezetett valamilyen kérdés feltevéséhez és esetleges megválaszolásához (pl. Vörös 2010b; 2011a és további munkáit). Előbbi főként az etimológiai vizsgálatokra volt jellemző, utóbbi pedig a névföldrajz egyéb hasznosíthatóságát volt hivatva példázni. Az alábbiakban ez utóbbiak sorát kívánom gyarapítani egy foglalkozáscsoport és egy tájszó névföldrajzi példáján keresztül.

4.1. A foglalkozásra történő utalás minden európai nyelvben az elnevezett egyének egyik alapvető sajátosságjegyét volt hivatott tükröztetni a személynevekben. Vannak olyan foglalkozások, amelyek a családnevek kialakulásának időszakában (magyar viszonylatban a XIV–XV. században) minden területen általánosak voltak (pl. *Kovács, Szabó, Varga*), s ezáltal a névadáskor legkézenfekvőbb motivációt adva gyakoriakká váltak, hiszen kevés olyan település volt a korabeli Magyarországon, ahol a fenti szakmák képviselői ne lettek volna jelen. Más tevékenységek nem tartoztak a frekvenciák közé, sőt akadtak szép számmal valóban egyedi, ritka vagy specializált tevékenységet folytatók is (pl. *Hímvarró, Képiró, Házkötő, Vízvesztő* stb.). Az alábbiakban tárgyalt pékmesterség nem tartozott a gyakori foglalkozások közé, mivel a hagyományos paraszti életmód keretei között a kenyérsütés magától értetődő (természetes) tevékenység volt a későbbi századokban. „A sütőipar jellegzetesen városi iparág volt. Túlnyomórészt a városokban és mezővárosokban koncentrálódik és elsősorban gabonatermelést nem folytató rétegeket lát el” (MNL.). Meg kell említenünk, hogy a magyar feudális állam kialakulásának idejére tehető a kenyér elterjedése Európa-szerte eleinte a legfelsőbb réteg körében. A sütőipar szakemberei nálunk a 11. században tűntek fel a jobbágyi függésben álló iparúzó szolgák között. A saját üzemmel rendelkező mesterek a 13. századtól jellemzőek, a sütőipar a 14. századtól már a céhekbe szerveződött hazai iparágak közé tartozik (MNL.). A következő évszázadban már a mesterség belső differenciálódása, a kenyér-, cipó-, zsemlye-, perecsütők és pogácsások elkülönülése is kimutatható. A mesterség szakosodását leginkább a családnevek tudják tanúsítani.

Magyar nyelven a korabeli pékeket *sütő*nek nevezték (TESz. *sütő*). A Felső-Tisza vidékén 1401 és 1526 közötti időszakból 15 *Sütő* nevű egyénről találunk említést, mindannyian kisebb település lakói voltak (FTSznSz.). A *Kenyeres* családnéven 7 személyt említenek a források, azonban e családnév az 'egy kenyéren élők' is megnevezhette (NySz.). Az ugocsi és szatmári *Pogácsás* nevű személyek vagy ősük 'omlós, kerek, apróbb süteményt v. kovásztalan kenyeret, lepényt készítő pékek' voltak (TESz., FTSznSz.). Északkelet-Magyarország XV. századi anyagában sem a cipó-, perec- és zsemlyesütésre utaló nevek nem kerültek elő. Ami viszont még lényegesebb: egyáltalán nincs *Pék* családnevünk a vizsgált

anyagban. Kázmér Miklós történeti családnévszótárában (CsnSz.) a *Sütő* ~ *Sitő* megkülönböztető név a XIV. század első felétől kimutatható az ország egész területéről, a *Pék* azonban 1715 előtt mindössze 10 adattal szerepel. Családnévi előfordulásai 1480-tól adathozhatóak Hont és Pozsony megye, illetve Nagyszombat vidékéről.

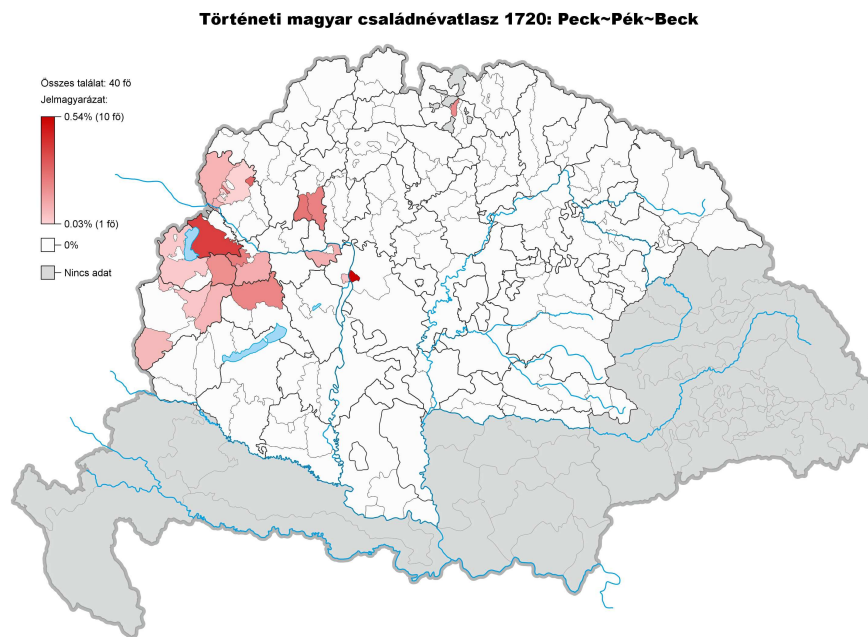
1. ábra: A *Sütő* családnév földrajzi tagolódása (1720)

A kronológiai, a gyakorisági és a területi különbségre a két szó eltérő eredete adja a magyarázatot. A mai köznyelvben szinte kizárólagos *pék* lexéma bajor-osztrák eredetű, és viszonylag kései átvételnek tekinthető. A német *beck*-ből a szóeleji *b* zöngétlenedése után alakult *peck* lexéma magánhangzójának időtartama a magyarba bekerülve a hangsúlyviszonyok miatt megnyúlt (ném. *beck* > baj.-osztr. *peck* > m. *pék*) (vö. TESz.).

A szót XVI. század elején említik először a források személynévként (1518: Johannes *Peek*), első magyar köznévi adata csak majdnem három évszázaddal későbből, 1782-ből maradt fenn (vö. TESz.). A *sütő* ezzel szemben az alapnyelvi eredetű *süit* ige származéka (EWUng.). Első előfordulása, a személynévi *Sytew* köznévi előzményének jelentése bizonytalanul, az 1357-ből adatolt *Kenersytou* [kenyérsitő¹¹] hn. viszont már egyértelműen igazolja a 'pék' jelentés meglétét a XIV. században (TESz.).

Az írott források adatainak pontosabb értelmezéséhez hívhatjuk segítségül a névföldrajzi térképlapokat. A *Sütő* családnév 1715-ös kartogramja egyértelműen jelzi (1. ábra), hogy a lexéma általánosan elterjedt lehetett a családnevek kialakulásának idején a magyar

nyelvterület egészét illetően, annyi kitételrel, hogy a Tisza mentén számottevőbb gyakorisága mutatható ki. A *Pék* és alakváltozatai (*Peck*, *Pek*) földrajzi jelenléte viszont egyértelműen a nyugati, főként német ajkú vidékekhez, illetve Pest és Buda német lakosságához köthető (2. ábra). A *Pek* névalakról sajnos nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy már magyar szóként lett családnévvé vagy pedig bajor-osztrák névrendszer elemével van dolgunk. A többi írásváltozat és főként a *Beck* hangtani variáns egyértelműen német lexémára utal, ezek csekély előfordulása szintén a fenti vidékekhez kapcsolható. A *Pék* TMCsA.-beli 40 névadata még arról tanúskodik, hogy a magyar-német nyelvi kontaktus eredményeként feltehetően Nyugat-Magyarország vegyes lakosságú területein, illetőleg a német többségű szabad királyi városok nyelvi kontaktushatásai eredményeként válhatott a magyar szókészlet részévé, és innen terjedhetett el magyar nyelvterület más vidékein is, alig két évszázad alatt kiszorítva a korábbi *sütő* szavunkat.

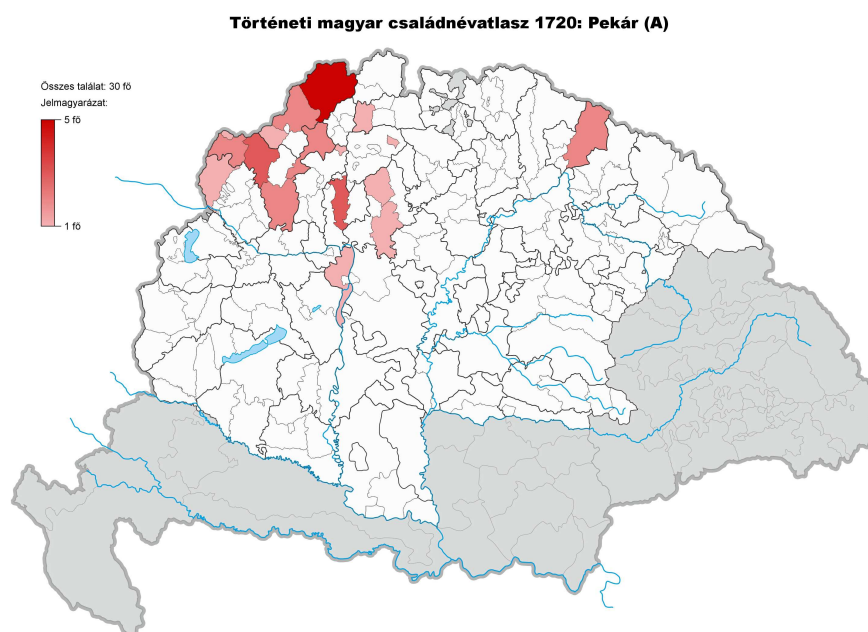

2. ábra: A *Peck~Pék* családnév földrajzi tagolódása (1715)

Láthatóan a *pék* magyar nyelvbe való beágyazódása csak kezdeti stádiumban volt a XVIII. század elején, ha nem így lett volna, akkor legalább szórványosan máshol is meg kellett volna jelennie a tulajdonnévi származékoknak. A családnévek XIV–XV. századi kialakulása a névgyakoriságot (esetünkben a ritka előfordulást) magyarázhatná, de a teljes lexikai hiányt nem, mivel II. József rendeletéig (1787) a családnévek szabadon változhattak, így ha élt volna a szó más területen, akkor ennek személynévi megjelenését (legalább szórványosan) joggal

várhatnánk.³ A fentiek tükrében megkockáztatható az is, hogy a TESz. által első adatként 1518-ból idézett *Peek* nem magyar, hanem német családnévrendszer részének tekinthető.

A témához kapcsolódva nézzük meg a szlovák *Pekár* családnév kartogramját 1720-ból (3. ábra). A 'pék' jelentésű szó szintén a bajor-osztrák lexémára vezethető vissza, így nem lepődünk meg azon, hogy a családnév a szlovák nyelvterület nyugati vidékein jellemző (egy Ung megyei adatot kivéve), viszont a csekély előfordulás és a korlátozott földrajzi kiterjedés a magyarhoz hasonló folyamatokat idéz elénk, annyi különbséggel, hogy itt a névalak már egyértelműen szlávnak minősíthető, míg a *Pék* írásváltozatai esetében az etimológiai magyarázat — mint láttuk — nem magától értetődő. A névnek a morva területekkel érintkező vármegyékben való megterheltsége esetlegesen Csehország irányából érkező nyelvi hatásra is utalhat.

3. ábra: A *Pekár* családnév előfordulásai (1720)

4.2. A TMCsA. lexikai térképlapjai közül a továbbiakban egy tájszó, a *cibere* családnév földrajzi tanulságait ismertetem. A szó a XVI. században 'savanyú levesféle' jelentésben már biztosan része volt a szókészletünknek (TESz.).⁴ A tájszóról tudjuk, hogy a Dunától keletre volt jellemző, Erdélyben a *cibre* alakváltozata él(t), de itt 'moslék' jelentésben is előfordult (SzNySz. 330; l. még a CsnSz. *Cibere* erdélyi előfordulásait). A

³ Ebben az esetben persze a migráció lehetőségével is számolni kell, tehát önmagában a név nem tanúskodna a közszói lexéma meglétéről, a hiány viszont a fentiek alapján mindenképpen árulkodó.

⁴ Korábról csupán egy kérdésesen ide sorolható tulajdonnévi (állatnévi!) adata ismert (1475: „Vnam vaccam nomine *Chibere*” —Oklsz.).

dunántúli területeken a levesféle megnevezésére a *keszőce*, a középső palóc vidéken a *kisze* szinonimák voltak használatosak (MNL. *erjesztett gabonalé*). Az északkeleti-keleti területeken ismert a 'félig főtt, híg szilvalekvár' jelentés is (TESz.), sőt a XX. században már bizonyos vidékeken (pl. Szatmárban) inkább ez utóbbi értelemben volt használatos a tájszó (SzamSz.). A két fogalom megkülönböztetését esetenként a *cibereleves* : *cibere* alaki elkülönüléssel oldották meg a nyelvhasználók (vö. pl. DCSz., SárrTsz.).

A TESz. szerint a szó eredete ugyan vitatott, mivel több számbavehető lehetőség is adódik az etimológiai magyarázatra. 1) Az egyik szerint a magyar onomatopoetikus *cafát* családjába tartozó *cefre* elkülönült alakváltozata lehetett. A szemantikai magyarázat szerint „a fővés közben hallott bugyborékoló, szörcsögő, pöfögő hang adott alapot e jelentések kifejlődéséhez” (TESz., l. még EWUng., ESz.). 2) A másik magyarázat szlovén (esetleg szerbhorvát) eredetet feltételez (< szln. *cíbora* ~ *cíbara* 'kőkényszilva'; sz.-horv. N. *cibara* ~ *cibora* 'kőkényszilva'). A szlovén és szerbhorvát lexéma német előzményei a bajor-osztrák *ziebern* 'kőkényszilva', a sváb *zipper* 'aprószemű szilva' vagy a német T. *zeiber* 'zöld szilvafajta' lehetnek. Ebben az esetben a jelentések közül a 'híg, félig főtt szilvalekvár' lehetett az elsődleges, ebből fejlődött a 'savanyú leves' jelentés (TESz., ESz.). 3) Hajdú Mihály a fenti magyarázatok mellett felveti a német névkölcsönzés lehetőségét a családnevek esetében. Szerinte a kfn. *zibolle* 'hagyma, hagymácska' szóból a német nyelvben alakultak ki a *Zibel* ~ *Ziebel* ~ *Zibele* csn.-k, melyek 'hagymatermesztő' vagy 'hagymakedvelő' indíték alapján váltak az elnevezettek tulajdonnévévé. Ezek a családnevek a németek (főként a svábok) XVIII. századi tömeges betelepítésével kerültek Magyarországra, némelyikük alakilag is beolvadt a magyar névrendszerbe egybeesve a korábbi magyar *Cibere* családnévvel (CsnE.).

A felmerült etimológiai magyarázatok körüli bizonytalanság feloldásához segítségül hívhatóak a *Cibere* 1715-ös és 1720-as családnév földrajzi térképlapjai (4. ábra). Annak ellenére, hogy 1715-ben mindössze 11, 1720-ban 12 *Cibere* családnév szerepel a korpuszban (az alakváltozatokkal együtt)⁵, a földrajzi kiterjedés mindenképpen figyelembe veendő információkat hordoz (5. ábra), annál is inkább, mivel sem a MNyA., sem a RMNyA. nem tartalmazza a fenti közszó nyelv földrajzi térképlapját.

⁵ 1715: Bereg: 4 (Tiszaháti, Felvidéki j.), Torna: 3, Szatmár (Krasznaközi j.): 3, Zemplén (Hegyaljai j.): 1 előfordulás; 1720: Torna: 4, Zemplén (Hegyaljai j.): 2, Bereg (Tiszaháti j.): 1, Nagykun kerület (Karcag): 2, Szatmár (Krasznaközi j.): 2, Közép-Szolnok (Tasnádi j.): 1 előfordulás.

Történeti magyar családnévátlasz 1715: Cibere (R)

Történeti magyar családnévátlasz 1720: Cibere (R)

4. ábra: A *Cibere* név előfordulásai 1715-ben és 1720-ban

A térképlapok megerősítik a családnév északkeleti eredetét, és egyben jól mutatják a közsői előzmény nyelvöldrajzi elhelyezkedését a magyar nyelvterületen. Sajnos Erdély családneveiről a TMCsA. nem ad tájékoztatást, de tudjuk, hogy a XVI–XVII. században itt is előfordult a *Cibere* családnév (vö. CsnSz.). Ha a névadás alapját keressük, akkor mindenképpen a köznévi jelentésből kiindulva valamilyen belső tulajdonság (gyakori szomorú, letargikus állapot?) metaforikus megnevezésére, esetleg az ételt (levest, lekvárt) kedvelő személy tulajdonságjegyére gondolhatunk.

A névföldrajzi adatok tükrében a lexéma eredete is más megvilágításba kerülhet. A felsorolt három motivációs lehetőség közül a magyar onomatopoeitikus eredet teljesen nem vethető el, de más magyarázatok tükrében — főként a jelentéstani és a hangalaki összefüggések bizonytalansága miatt — kevésbé tűnik valószínűnek. A CsnE. által felvetett német családnévi előzmények kronológiai okokból a magyar családnév létrejöttében nem játszhattak szerepet, a 'hagyma, hagymácska' jelentésű kfn. *zibolle* szóból való eredetmagyarázat természetesen fel sem merülhet. Az azonban nem zárható ki, hogy a későbbi századokban egy-két esetben a német név hangalakja beolvadt a magyar *Cibere* családnévbe.

A három etimológiai magyarázat közül legnagyobb valószínűsége mind fonetikai, mind szemantikai szempontból kétségtelenül a szlovén (esetleg szerbhorvát) eredetnek lehet. Az, hogy ennek ellenére a TESz. (és nyomában az ESz.) bizonytalannak és vitatott eredetűnek minősíti, indoklás nélkül marad. Elképzelhető, hogy éppen a nyelvföldrajzi bizonytalanság volt az, ami a magyarázatot — tegyük hozzá utólag: joggal — megkérdőjelezte. A dunántúli nyelvjárásokban való hiányt ugyanis mindenképpen magyarázni kellett volna, hiszen annak kicsi a valószínűsége, hogy a nyelvterület olyan vidékére jut el egy idegen eredetű lexéma, ahol az átadó nyelv (jelen esetben a szlovén vagy esetleg a sz.-horv.) és az átvevő nyelvjárás (leginkább az északkeleti–keleti nyelvjárások) között nyelvi kontaktus nem áll fenn. Nem tudunk ugyanis arról, hogy nagyobb tömegekben érkeztek volna a fenti népcsoportok képviselői a családnév előfordulási helyeire a közszó XVI. századi megjelenése előtti időszakban (és tegyük hozzá: utána sem).

Tudjuk, hogy a szlovén és szerbhorvát szavak a német nyelvből származtak. Ezt a lehetőséget a magyar szó eredeténél is érdemes figyelembe venni, hiszen a középkori Magyarország területén több helyen is éltek olyan német népcsoportok, akik révén több fogalom német megnevezése is bekerült a magyar nyelvbe (pl. *hóhér, céh, cégér, erkély* stb.). A két többségi német területen kívül (Szepesség, erdélyi Királyföld) az Árpád-korban más vidéken is megtelepedtek, majd többnyire beolvadtak a magyarságba német etnikai csoportok. A családnév előfordulási helyein (pl. Bereg megyében, Ugocsában és Szatmárban) ismerünk Árpád-kori német telepeket (pl. Beregszász, Németi stb.). Nem elképzelhetetlen, hogy ezek lehettek a szilvafajta elnevezésének közvetítői, ebben az esetben a tájszó korai ómagyar kori átvételnek tekinthető. Az, hogy a forrásokban csak az ómagyar kor második felében jelenik meg, a ritka jelentéssel könnyen magyarázható. Az mindenesetre elgondolkodtató, és a fenti okfejtést erősíti, hogy legelső családnévi előfordulása (a TESz. adatánál korábról) 1457-ből Szatmár megyéből maradt fenn (CsnSz., Maksay 1940: 109). Végignézve a CsnSz. kb. két

tucatnyi névadatát, az 1720 előtti előfordulások főként Szatmár, Ugocsa és Abaúj megyékhez, illetve Erdélyhez köthetőek.⁶

A fenti áttekintéssel azt kívántam igazolni, hogy egy százezres nagyságrendű, egységes szempontok alapján összeállított személynévi adatbázis nemcsak névtani, hanem egyebek mellett nyelvtörténeti (szótörténeti, etimológiai) vizsgálatokhoz is segítségül hívható. Természetesen arról nincs szó, hogy a névföldrajz a korábbi tudományos eredményeket gyökeresen megváltoztatná, de a bizonytalan, problematikus kérdések megoldásában egyfajta új szempontként érdemes az elemzési módszerek közé ezt is beiktatni.

SZAKIRODALOM

- CsnE. = Hajdú Mihály, *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. Tinta Kiadó, Budapest, 2010.
- CsnSz. = Kázmér Miklós 1993. *Régi magyar családnevek szótára*. Bp.
- CsnSz. = Kázmér Miklós, *Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993.
- DCSz. = Kálnási Árpád 2005. *Debreceni cívis szótár*. Debrecen.
- ESz. = Zaicz Gábor főszerk. 2006. *Etimológiai szótár*. Bp.
- EWUng. = Benkő Loránd főszerk. 1993–1995. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*. Bp.
- Farkas Tamás 2003. A magyar családnévanyag két nagy típusáról. *Magyar Nyelv* 99: 144–163.
- Farkas Tamás 2010c. A magyar családnévanyag fogalma és struktúrája. *Magyar Nyelvjárások* 48: 59–75.
- Farkas Tamás–Slíz Mariann 2011. Német népcsoportokra utaló családnevek Magyarországon. *Német, Szász, Bajor, Sváb*. In: Szerk. Vörös Ferenc, *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek*. Savaria University Press, Szombathely, 67–80.
- FTSznSz. =
- Maksay Ferenc 1940. *A középkori Szatmár megye*. Település- és Népiségtörténeti Értekezések 4. Bp.
- MNL. = *Magyar Néprajzi Lexikon*.
- MNyA. = Deme László – Imre Samu szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. Bp.
- N. Fodor János – F. Lánosz Éva 2011. A Történeti magyar családnévátlasz előmunkálatairól. *Névtani Értesítő* 33: 175–190.
- N. Fodor János 2011. Név és etnikum összefüggésének nyelvföldrajzi vonatkozásai a Történeti Magyar Családnévátlasz példaanyagában. In: Vörös Ferenc szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek*. Szombathely. 95–108.
- N. Fodor János 2012a. A természetes személynévadásról. *Magyar Nyelvjárások* 50: 37–50.
- N. Fodor János 2012b. Megjegyzések népnévi eredetű tulajdonneveinkről. *NÉ.* 34: 179–191.
- NySz. = Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond 1890–1893. *Magyar nyelvtörténeti szótár I–III*. Bp.
- RMNyA. = Murádin László gyűjt. – Juhász Dezső szerk. 1995–. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza I–*. Bp.
- SárrTsz. = Zilahy Lajos, *Sárréti tájszór*. Bp.
- SzamSz. = Csüry Bálint, *Szamosháti szótár I–II*. Bp. 1935–1936. [Reprint: Bp., 2004]
- SzNySz. = Gálffy Mózes – Márton Gyula, *Székely nyelvföldrajzi szótár*. Bp., 1987.
- TESz. = Benkő Loránd főszerk. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Bp., 1967–1976.
- Vörös Ferenc 2010a. Mutatvány a mai magyar családnévátlasz előmunkálataiból. *Magyar Nyelv* 106: 159–69, 308–22.
- Vörös Ferenc 2010b. A Varga családnév a névföldrajz nézőpontjából. In: *Szépbe szőtt hit... Köszöntő könyv Varga József tiszteletére*. Kolláth Anna – Gróf Annamária. Muratáj 2010/1–2. Maribor–Lendva. 267–276.
- Vörös Ferenc 2011. A Korompai családnév eredetéről és nyelvföldrajzáról. In: *In: Klárisok. Köszöntő kötet Korompay Klára 60. születésnapjára*. Szerk. Csizsár Gábor – Darvas Anikó. Budapest, 2011. 400–409.

⁶ Itt jegyzem meg, hogy a CsnSz.-ban az 1720-as összeírás Baranya megyei anyagából citált *Michaél Czibere* adata sem a TMCsA. adatbázisában, sem pedig a Kázmér által hivatkozott lapszám alatt az 1720-as és az 1715-ös összeírás eredetijében nem volt fellelhető.

Vörös Ferenc 2013. A nyelvi kapcsolatok és a névföldrajz. In: Vörös Ferenc szerk. A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynevek. 13—41.
Vörös Ferenc 2014. Kis magyar családnévtasz. Kalligram Kiadó, Pozsony.